

УДК 374:78.4(477.54)

В. В. КУРІЛЬЧЕНКОзавідувач відділом Центру довузівської освіти
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ШКОЛЯРА**

У статті проаналізовано поняття “інтелектуальна культура”, зазначено, що культура особистості – це комплексна характеристика людини. Враховуючи різні точки зору вчених, конкретизовано, що інтелектуальна культура – це характеристика діяльності людини в сфері мислення, в процесі якої здійснюється взаємодія з навколишнім світом, іншими людьми, в результаті чого відбувається створення нового продукту на об’єктивному рівні. Наголошено на значущості створення та забезпечення умов для оволодіння учнями системою наукових знань, культурного впливу на дитину. Також виділено можливі форми, методи й технології формування інтелектуальної культури школярів завдяки науковій творчості та дослідницькій діяльності у закладах позашкільної освіти.

Ключові слова: культура, інтелектуальна культура, науково-дослідницька діяльність школяра, наукова творчість, позашкільна освіта.

Сучасне суспільство вимагає від системи освіти підготовки висококваліфікованих спеціалістів, здатних творчо мислити, аналізувати проблеми й орієнтуватися в нестандартних умовах та ситуаціях, тобто спеціалістів, які володіють високою інтелектуальною культурою. Важливість створення умов для формування інтелектуальної культури зумовлена необхідністю приведення змісту освіти у відповідність до трансформаційних змін, що відбуваються в суспільстві. Національною доктриною розвитку освіти України в XXI столітті, іншими нормативними документами визначено основні цілі й завдання розвитку національної системи освіти, яка відповідає соціальному замовленню й потребам особистості, здатної реалізувати себе в реаліях, що динамічно змінюються.

У сучасних умовах інтелектуальний потенціал населення є найважливішою підставою прогресивного розвитку суспільства. Одним із вирішальних факторів зростання економічного добробуту суспільства, на думку М. Холодної, є інтелектуальне виробництво, а ключовою формою власності – інтелектуальна власність. Інтелект – це гарантія особистої свободи й самодостатності людини. М. Холодна вважає, що чим більше людина використовує свій інтелект в аналізі й оцінюванні того, що відбувається, тим менше вона податлива до будь-яких намагань маніпулювання нею ззовні. Філософська формула “свобода є усвідомленою необхідністю” правильна й у психологічному аспекті: людина може поводити себе незалежно від ситуації лише тоді, коли вона має повне й адекватне уявлення про цю ситуацію [7, с. 9].

Рівень інтелектуальної культури сучасної молоді не можна вважати високим. Більшість школярів недостатньо володіє базовими знаннями та вміннями, не вміє правильно виражати свої думки, аналізувати, порівню-

вати, виділяти головне серед значної кількості інформації. Вказана проблема є важливою й потребує подальшого розгляду.

Мета статті – розглянути основні поняття інтелектуальної культури, визначити можливі форми, методи і технології щодо формування інтелектуальної культури школярів.

Питання інтелектуального розвитку й інтелектуальної культури учнів різних вікових груп вивчали такі учені, як: Д. Брунер, Л. Выготський, В. Давидов, Д. Ельконін, Л. Занков, Г. Костюк, В. Паламарчук, Ж. Піаже, С. Рубінштейн, Б. Скіннер, Н. Талізін, Г. Холл, М. Холодна, І. Якіманська та ін.

Зокрема в дослідженні Марини Холодної розкрито проблему інтелектуального виховання. Із психологічної точки зору призначення інтелекту – створення порядку з хаосу на основі приведення у відповідність індивідуальних потреб із об'єктивними вимогами реальності [7, с. 9].

Відповідно до авторської онтологічної теорії, інтелект визначено як особливу форму організації індивідуального ментального (розумового) досвіду, який обумовлює можливість розумного ставлення людини до того, що відбувається [7, с. 239].

Орієнтація на внутрішній (суб'єктивний) досвід учня обґрунтовано в дослідженнях І. Якіманської, яка визначила зміст інтелектуального виховання, включивши до нього уявлення й поняття, розумову й практичну дію, а також емоціональні коди, у тому числі особові смисли, установки й стереотипи [9, с. 96].

Поняття інтелектуального розвитку особистості ґрунтується на процесі прогресивних змін особистості у часі і просторі, що відображається в кількісних, якісних і структурних змінах особистості як цілісної системи. Тому ми вважаємо, що виправдане пояснення інтелектуальної культури запропоновано М. Мартіросян: “характеристика діяльності людини в сфері мислення, в процесі якої здійснюється взаємодія з навколишнім середовищем, іншими людьми, в результаті чого відбувається створення нового на об'єктивному або суб'єктивному рівні” [3, с. 32].

У психолого-педагогічній літературі знаходимо визначення якостей, що характеризують високий рівень інтелектуальної культури особистості. Так, В. Осинська виділяє: самостійність мислення, тобто вміння ставити питання і їх вирішувати; критичність і самокритичність мислення – вміння давати об'єктивну оцінку явищам, власним діям і думкам; направленість мислення – вміння здійснювати правильний вибір вирішення будь-якої проблеми; широта розуму – вміння конкретно й усебічно підходити до специфіки розгляду будь-якого питання; глибина розуму – вміння в кожному питанні дійти суті справи, не зупиняючись на одному поясненні; гнучкість розуму – вільно розпоряджатися початковим матеріалом і бачити його в розвитку [4, с. 6].

З точки зору педагогіки, інтелектуальну культуру визначено як комплекс знань і вмінь у сфері розумової праці: вміння визначати цілі пізнава-

льної діяльності, планувати її, виконувати пізнавальні операції різними способами, працювати з джерелами.

Формування розумової культури є частиною задач із розумового розвитку дітей, зокрема процес дозрівання і змін розумових сил під впливом біологічних і соціальних факторів.

Але, незважаючи на те, що окреслену проблему розглянуто з різних позицій, проте питання формування інтелектуальної культури школярів вивчене недостатньо.

Поняття “культура” (від лат. “cultura” – “виховання”, “освіта”, “розвиток”) характеризується складністю і багатозначністю. Зараз існує близько 500 визначень цього поняття. Це пов’язано з тим, що окреслене поняття є об’єктом вивчення багатьох наук: психології, педагогіки, культурології, етики, естетики, філософії тощо.

Проаналізувавши літературні джерела, автор дійшов висновку, що інтелектуальна культура – це характеристика діяльності людини в сфері мислення, в процесі якої здійснюється взаємодія з навколишнім світом, іншими людьми, в результаті чого відбувається створення нового продукту на об’єктивному рівні.

Як стверджує В. Паламарчук [5], заради розвитку мислення необхідно формувати в учнів узагальнені прийоми мислення, навчати методам вирішення завдань, оволодіння якими сприятиме інтелектуальному розвитку особистості. Тому на основі аналізу психолого-педагогічної літератури можемо виділити найзначущі для сучасної практики вміння розвитку мислення: порівняння, визначення головного в навчальному матеріалі, узагальнення. Надамо змістовне пояснення кожному з них.

Порівняння – елемент емпіричного шляху пізнання, яке призводить до аналогії, класифікації, узагальнення. Уміння виділяти головне в матеріалі сприяє забезпеченню засвоєння інших прийомів мислення. Особливе значення ці вміння набувають у зв’язку зі стрімким зростанням обсягу наукової та навчальної інформації. Узагальнення – найважливіший прийом мислення, з ним пов’язані аналіз, порівняння, виділення головного, систематизація, класифікація. Вказані прийоми є провідними, навколо яких згруповані інші прийоми і способи інтелектуальної діяльності.

Погоджуємося з В. Сухомлинським, який писав: “Неук небезпечний для суспільства... Неук не може бути щасливим сам і завдає шкоди іншим. Вийшовши зі стін школи, він може чогось і не знати, але обов’язково повинен бути розумною людиною”.

Педагогічні шляхи формування інтелектуально розвиненої особистості (а це є суттєвим для нас) можна визначити, виходячи з ідей особистісно орієнтованого навчання, саморозвитку учнів, що відображається в оновленому змісті освіти, у відповідній системі принципів, форм і методів навчання. Зміст освіти повинен ґрунтуватися на моделях загальнонаукового характеру і універсальних способах діяльності та сприяти розвитку здібностей учнів, забезпечувати умови для успішного самовизначення особисто-

сті, закладати підґрунтя майбутній спеціалізації, створювати основи безперервної освіти з урахуванням перспектив розвитку науки і техніки.

Позашкільний освітній заклад – повноцінна ланка в системі безперервної освіти, що оперативніше, ніж школа, реагує на зміни в суспільстві, надає дітям широкі можливості для розвитку інтелектуального та творчого потенціалу, вільного самовизначення і самостійності кожного вихованця.

Відповідно до Закону України “Про позашкільну освіту”, пріоритетними завданнями позашкільної освіти є: створення умов для творчого, інтелектуального, духовного й фізичного розвитку вихованців, учнів і слухачів; задоволення потреб вихованців, учнів і слухачів у професійному самовизначенні і творчій самореалізації; пошук, розвиток і підтримка здібних, обдарованих і талановитих вихованців, учнів і слухачів [1].

Позашкільна освіта в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна представлена Малим каразінським університетом (МКУ) – структурним підрозділом Вищого навчального закладу IV рівня акредитації, в якому навчаються діти від 5 років до 11 класу.

Значний вплив на формування інтелектуальної культури чинить те, що перший досвід науково-дослідницької діяльності вони отримують у стінах одного з найстаріших університетів України.

Малий каразінський університет являє собою багатoproфільну систему позашкільної освіти. У ньому представлені різноманітні наукові напрями різних ступенів складності. Викладачі МКУ ставлять перед собою завдання залучити і зацікавити дітей наукою і вивченням навколишнього світу. В цьому університетському підрозділі створюють сприятливі умови для розвитку і підтримки обдарованої молоді.

У роботі Малу каразінського університету використовують різні форми й методи навчання – лекції, практичні заняття в лабораторіях, гурткову і клубну роботу, екскурсії. Для школярів організують активні форми навчання: конкурси, наукові змагання.

Формування навчальних груп відбувається диференційовано на основі рівня шкільної підготовки дітей. Програма й методика роботи в групі передбачає побажання й можливості дітей. Характерним для формування інтелекту є розвиток творчих здібностей, що проявляється в інтелектуальній ініціативі і створенні чогось нового.

Кожен учень будь-якого віку під керівництвом викладача може займатися науково-дослідницькою діяльністю, використовуючи матеріально-технічну базу університету.

Дитяча творчість – це усвідомлення значення новаторства, формування готовності вихованців до обґрунтованого вибору майбутнього фаху. У межах реалізації наукової творчості школярі мають всі можливості придбати й реалізувати отримані знання, перейняти досвід керівника й отримати особистий у процесі творчої діяльності. Навчання передбачає не лише в передачі знань, а й передбачає активний процес формування творчої активності особистості [6, с. 24].

Ідеологія провідної стратегії освіти в Малому каразінському університеті – орієнтація на розвиток школяра як особистості. Вона може бути реалізована лише на науково обґрунтованих положеннях педагогічної діяльності позашкільних навчальних закладах, оскільки саме вони мають можливість створити навчальне середовище, здатне забезпечити збалансований розвиток особистості школяра.

Формування інтелектуальної культури школярів повинно ґрунтуватися на таких принципах, як принцип системності процесу виховання; безперервності; єдності історичного, національного і загальнолюдського досвіду у вихованні; єдності навчання і виховання; співробітництва, партнерства, взаємодії між педагогом і учнем; індивідуалізації виховного процесу; формування творчої активності [8].

Інтелектуальне виховання – це форма організації навчально-виховного процесу, яка забезпечує надання кожному учню індивідуалізованої педагогічної допомоги з метою розвитку його інтелектуальних можливостей. М. Холодна визначає інтелектуальну освіту як два взаємопов'язаних аспекти: по-перше, підвищення продуктивності інтелектуальної діяльності учня (за рахунок формування здібностей аналізувати, порівнювати, узагальнювати, враховувати причинно-наслідкові відносини, досліджувати, систематизувати свої знання, обґрунтовувати особисту точку зору, породжувати нові ідеї тощо, в тому числі в ситуації розв'язання навчальних задач) і, по-друге, зростання індивідуальної своєрідності розуму (на основі врахування індивідуальної пізнавальної схильності, способів пізнання, що переважають, доскіпливості у виборі навчального матеріалу) [7, с. 197].

На думку Н. Крутогорської, в основу позашкільної освіти повинні бути вкладені ідеї гуманістичної парадигми особистісно орієнтованої освіти. Саме такий аспект створює особистісне спілкування, спонукає до дискусій, обміну думками, враженнями, стимулює розвиток аналітичного мислення, визначає потребу в активній суспільно корисній діяльності [2].

Не менш важливою особливістю позашкільної освіти є формування мотивів професіонального самовизначення. Виховання і самовиховання виступають як дві складові сторони виховного процесу, в якому формується особистість.

Науково-дослідницька робота школяра як прийом стимулювання творчої й інтелектуальної активності має свої закономірності, методи й форми організації. Мета, що стоїть перед дослідником, реалізується шляхом вирішення низки послідовних завдань, успішність цього процесу залежить від скоординованих дій самого учня і його наукового керівника.

Висновки. Отже, доведено, що розвиток творчого мислення, творчих здібностей людини можливе лише в умовах включення її в активну творчу діяльність, цьому допомагає проблемне навчання, яке ефективно впливає на активізацію розумової діяльності учнів, формування у них нестандартних підходів до вирішення проблем. Цей вплив забезпечується створенням

спеціальних ситуацій інтелектуального утруднення, проблемних ситуацій і їх вирішення.

Дж. Томпсон на цій підставі зробив висновок про те, що завдання, які характеризують загальний інтелект, – це “... завдання на виявлення зв’язків, які потребують виходу за межі засвоєних навичок, передбачають деталізацію досвіду і можливість свідомого розумового маніпулювання елементами проблемної ситуації” [10, с. 468].

Проблема формування інтелектуальної культури школярів є одним із провідних і найважливіших аспектів процесу навчання. Отже, ми можемо зробити висновок, що важливою складовою формування інтелектуальної культури є позашкільна освіта. Саме в таких закладах значну увагу приділено спонуканню учнів до освіти, розвитку зацікавленості до науково-дослідницької роботи, ініціативності, формуванню наукового світогляду школярів. Участь дітей у наукових конкурсах, конференціях, виставках сприяє активному і свідомому формуванню всебічно розвиненої особистості з високою інтелектуальною культурою.

Список використаної літератури

1. Закон України “Про позашкільну освіту” // Позашкільна освіта в Україні (нормативно-правові акти). – Київ : НЕНЦ, 2002. – С. 3–32.
2. Крутогорська Н. Ю. Пошук нових технологій організаційно-виховної роботи серед студентів педагогічного університету / Н. Крутогорська // Рідна школа. – 2003. – № 4. – С. 47–50.
3. Мартиросян М. Ш. Развитие интеллектуальной культуры учащихся начальных классов / М. Мартиросян, С. Боруха // Начальная школа. – 2006. – № 11. – С. 31–34.
4. Осинская В. Н. Формирование умственной культуры учащихся в процессе обучения математике / В. Н. Осинская. – Киев : Радянська школа, 1989. – 192 с.
5. Паламарчук В. Ф. Першооснови педагогічної інноватики / В. Ф. Паламарчук. – Київ : Знання України, 2005. – Т. 1. – 420 с.
6. Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посіб. / В. А. Роменець. – 3-тє вид. – Київ : Либідь, 2004. – 288 с.
7. Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М. А. Холодная. – 2-е изд., перераб. и доп. – Санкт-Петербург : Питер, 2002. – 272 с. – (Серия “Мастера психологии”).
8. Черезова І. О. Організація виховної роботи зі студентами / І. Черезова // Рідна школа. – 2006. – № 6. – С. 21–23.
9. Якиманская И. С. Личностно ориентированное обучение в современной школе / И. С. Якиманская. – Москва : Сентябрь. – 2002. – 96 с.
10. Thompson J. Intelligence / J. Thompson // The Scientific Principles of Psychology / P. Mc. Guffin, M. F. Shanks, R. J. Hodgson (Eds.). – New York : Grune&Stratton. 1984. – P. 460–484.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2015.

Курильченко В. В. Формирование интеллектуальной культуры школьника

В статье анализируется понятие “интеллектуальная культура”, указано, что культура личности – это комплексная характеристика. С учетом разных точек зрения ученых конкретизировано, что “интеллектуальная культура” – составляющая деятельности человека в сфере мышления, в процессе которой осуществляется взаимодействие с окружающим миром и другими людьми, в результате чего происходит создание нового продукта на объективном уровне. Подчеркнута важность создания и

обеспечения условий для усвоения учащимися системы научных знаний, культурного влияния на ребенка. Также выделены возможные формы, методы и технологии формирования интеллектуальной культуры школьников на основе научного творчества и исследовательской деятельности в учреждениях внешкольного образования.

Ключевые слова: культура, интеллектуальная культура, научно-исследовательская деятельность школьника, научное творчество, внешкольное образование.

Kurilchenko V. Formation of the Intellectual Culture of the Student

In modern terms the intellectual potential of the population is the most important basis of the progressive development of our society. The purpose of the article is to examine basic concepts of intellectual culture, to identify possible forms, methods and technologies for the formation of intellectual culture of students.

The article analyzes the concept of "intellectual culture", it has been stated that the culture of personality is a comprehensive description of the person. From different perspectives of scientists we have elaborated that intellectual culture is a characteristic of human activity in the field of thinking, in which the interaction with the environment and other people takes place, and it results in the creation of a new product on an objective level. Intellectual culture is also considered as a culture of educational activities, based on the mental development of the student.

The importance of creating and providing conditions for students mastering the system of scientific knowledge and cultural influence has been emphasized. We also highlighted possible forms, methods and technologies of students' intellectual culture forming due to creativity and scientific researches in out-of-school institutions. An out-of-school educational institution is a link in the system of continuous education, which responds to the changes in society, providing children opportunities to develop intellectual and creative potential, self-determination of each student more promptly than a school.

Out-of-school education at the Kharkiv Karazin National University is provided by the Small Kharkiv Karazin National University (SKU) which is a structural division of the higher educational institution of the IV level of accreditation, which enrolls the children from 5 to 17 years old.

Significant influence on the formation of intellectual culture is made by the fact that they get the first experience of research activities in the walls of one of the oldest universities in Ukraine.

Key words: culture, intellectual culture, research activities of the student, scientific work, out-of-school education.